

ABBASİLER DÖNEMİNDE HURREMİYE MEZHEBİ VE BABEK İSYANI

Sebahattin ÇELİK*

ÖZET

Abbasî döneminde pek çok ayrılıkçı mezhep ortaya çıktı. Bunlardan IX. yüzyıla damgasını vuran Babek liderliğindeki Hurremiye Mezhebi oldu. 816 yılında Babek'in başlattığı isyan yayılarak Bağdat Hilafetini tehdit etmeye başladı. Halife Mutasım ünlü Türk asıllı kumandan Afşin'i isyanı bastırmakla görevlendirdi. Afşin, 838 yılında isyanı kökünden kazayarak Babek'i tutukladı. Babek, Samarra'da halkın önünde cellat tarafından başı kesilerek idam edildi.

Anahtar kelimeler: Hurremiye, Babek, Abbasi, Mutasım, Afşin

ABSTRACT

A lot of separatist religious sect was seen in the period of Abbasi. one of them that influenced IX. century was the religious sect of Hurremiye which was Babek's leader. In 816 Babek's rebellion began to threaten the Caliphate of Bagdat. Caliph Mutasım , a Turkish commander was appointed as a leader for stopping Babek rebellion.in 838 He exterminated the rebellion. finally Babek was captured and executed.

Key words: Hurremiye, Babek, Abbasi, Mutasım, Afşin

* Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

HURREMİYE

Hurremiye, halife Me'mun ve Mutasım devrinde (813-842) Azerbaycan'ın Erdebil şehrinin Hurrem bucağında ortaya çıkıp yayılarak sonradan büyük bir isyana dönüşen batıl bir mezhebin adıdır.¹ Bu mezhebin adı, menşei ve kurucusu hakkında kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır. Nizamülmülk Siyasetnamesinde bu mezhebi, İslam öncesinde İran Kırsası Anuşirvan'ın babası Kubat döneminde yaşayan, Mazdek isimli birisinin kurduğunu söylemektedir.² Hurremiye adı Samani'ye göre Farsça bir kelime olan ve Türkçe "hoş" anlamına gelen "hurram" kelimesinden türemiştir. Zira bu mezhebin mensupları her hoş olan şeyi mubah saymışlardır. Fakat bu ismin daha ziyade ilk doğduğu yer olan "hurram" nahiyesinden türemiş olduğu ihtimali daha fazladır.³

Hurremilerin itikatları hakkında bizzat kendileri tarafından kaleme alınmış bir eser mevcut değildir. Ancak İslam kaynaklarında Hurremî itikadı ile ilgili birtakım bilgiler elde etmekteyiz. Sibt el- Cezvî Hurremilerin, dualist⁴ olan Maniheizm ve Mazdek dininin tesirinde kaldığından bahseder. Bunlar da uzakdoğu dinlerinde olduğu gibi bir "tenasüh" inancı bulunmaktaydı. Bu inanca göre; " ruh göçü denilen bir şey vardır. Bir insan öldüğünde eğer iyi amelleri varsa bir başka iyi

¹ D.S. Margoliouth, (1977), "*Hurremiye*", **İ. A. IV**, İstanbul, s. 596.

² Nizamülmülk, Mazdek'in Ateşgede'ye bir tünel kazdırıp buraya yerleştiği biri sayesinde ateşi konuşurarak hükümdar Kubat'ı ve 12.000 kişiyi kendi mezhebine bağladığını ifade etmektedir. O'nun insanları mezhebine davet ederken servette ve kadında ortaklığı savunduğunu, bu yüzden alt tabakadaki insanların bu mezhebe daha fazla rağbet ettiklerini de belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz. Nizamülmülk, (2002), **Siyasetname**, (Hazırlayan, Osman Okçu), Timaş Yay. İstanbul, s. 228-249.

³ Margoliouth, "*Hurremiye*", **İ. A. IV**, s. 596.

⁴ **Dualizm**; Zerdüşti dünyadaki hadiseleri meleklerin ve şeytanların faaliyetleri olarak belirtmişti. Buna göre Tanrı Ahura Mazdave melekler insanları iyiliğe sevk ederken, Angra Mainyu'da emrindeki şeytanlarla insanları kötülüğe sevkeder. Dünyada bu iki kuvvet mutlak hakimiyeti sağlamak için mücadele etmektedirler. Geniş bilgi için bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, (1983), **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Bayrak Yayınları, İstanbul, s. 105-185.

bir vücutta tekrar dünyaya gelir. Aksi halde bir hayvan veya bir bitki olarak dünyaya geri döner".⁵

Makdisî, Hurremilerin yeryüzünde daim bir peygamber bulunacağına ve bu Peygamberlerin ›rsen veya hulûl yolu ile intikal ettiğine inandıklarını kaydeder.⁶ Hurremiler,. Sasaniler devrinden beri devlete ve asil sınıflara karşı selefleri olan Mazdekler gibi isyanc› bir tutum izlemekteydiler. Başından beri İslam fütuhat›n› bir Arap istilas› olarak görmüşler, hakimiyeti ele geçirmek için her fırsatta zuhur etmişlerdir. Babek'in elini öpmek suretiyle ona biat ederek kurbanlar kesip şaraplar içmiş, kadın-erkek bir arada içkiler içerek çalgılı eğlenceler tertip etmişler, bağlılıklarını bu şekilde ifade etmişlerdir.⁷ Bu durum Babek'in bunlar›n nezdindeki mevkiini daha iyi ayd›nlatmaktadır.

Hurremiye mezhebinin kim tarafından, hangi tarihte kurulduğu hususunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Mesûdî'ye göre bunlar; Abbasi iktidarının başarıya ulaşmasında baş rolü oynayan Ebu Müslim Horasani'ye aşırı derecede bağlı kimseler idiler. Ebu Müslim'in 754 y›b›nda halife Ebu Cafer el-Mansur tarafından idam edilmesi üzerine İranlılar halifeye karşı isyan ettiler. Bu isyanları kanlı bir şekilde bastırıldı. Böylece Abbasilere karşı İran ve Azerbaycan taraflarında muhtelif fırkalar ortaya çıkmış oldu.⁸ Bu fırkaların bir kısmı Ebu Müslim'in ölmediğini ve onun dünyaya tekrar gelerek adaleti hakim kılacağına inanırken, diğer bir kısmı da onun öldüğünü ancak imametın kızı Fatıma'ya geçtiğine inandılar. Bundan dolayı bu iki fırkadan birine "Müslimiye" diğerine "Fatımiye" adı verildi. Bunlar›n İslamî alem ve emareler taşımaları merkezi idareye karşı zayıf buldukları zaman

⁵ Ekrem Sarıncıoğlu, (2002), **Din Fenomenolojisi**, SDÜ yay. Isparta, s. 190-225.

⁶ Mutahhar b. Tahir el- Makdisi, (1919), **El-Bed' ve't-Tarih** (nşr. Clement Huart), Paris, **III**, s. 8 ; **IV**, s. 30-31 ; **VI**, s. 114-118.

⁷ Osman Turan, (1970), "*Babek*", **İ. A. II**, İstanbul, s. 171 vd.

⁸ Ali b. Hüseyin el-Mesudi, (1877), **Mürûcu'z-Zeheb**, (nşr. Barbier de Meynard), Paris, **IV**, s. 58. ; Dursun Hakk› Yıldız, (1992), "*İlk Dönem Abbasi Halifeleri*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi III**, Çağ Yayınları, İstanbul, s. 177.

akidelerini gizli tutma amaçlarından başka bir şey değildir. Onların bu taktikleri daha sonra İran'da zuhur eden bir takım Rafizî mezheplerinin de şiarı olmuştur.⁹

Hurremiler belirli bir güce ulaştıklarında ilk olarak “Sanbaz” adındaki bir şahsın önderliğinde Horasan'da bir isyan hareketine giriştiler. Ancak bu isyan 70 gün zarfında kanlı bir şekilde bastırıldı. Bundan sonra Hurremilerin Babek'in liderliğine kadar dağılmış ve silik bir halde olduklarını, Babek'in Hurremilerin başına geçmesi ile derlenip toparlanarak 816 yılında silahlı bir isyan hareketine giriştiklerini görmekteyiz.¹⁰ Bu isyanın kısa sürede; İsfahan, Rey, Karaç, Burç ve Bazz bölgelerine yayıldığı ve Abbasi hilafeti için büyük bir tehlike teşkil ettiği görülmektedir. Bu hareket halife Mutasım'ın kudretli Türk komutanı Afşin'i Babek üzerine göndermesi ile tarih sahnesinden tamamen silinebilmiştir.¹¹

BABEK'İN HURREMİYE LİDERİ OLMASI

Babek, Halife Me'mun zamanında Arap hakimiyetine karşı kurulmuş, dini ve siyasi bir tarikat olan, Hurremiye hareketinin lideridir. Babek'in doğum tarihi, gençlik hayatı ve kimlik bilgilerine dair kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Onun menşesine dair kaynaklarda muhtelif rivayetler mevcuttur. Dineverî, Babek'in menşei ve mezhebi hakkında ihtilaf olduğunu belirttikten sonra, onun babasının Hurremiye dininin bir kolu olan Fatımilerin kurucusu, Ebu Müslim'in kızı Fatıma'nın oğlu olan Mutahhar olduğunu söyler.¹² Ancak bu bilgiye

⁹ Margoliouth, “*Hurremiye*”, **İ. A. IV**, s. 596-597.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, (1991), “*Babek*”, **DİA IV**, İstanbul, s. 376-377.

¹¹ Yıldız “*Babek*”, **DİA IV**, s. 376-377.

¹² Ahmed b. Davud ed-Dineverî, (1960), **el-Ahbaru't-Taval**, (neşreden; Abdülmümin Amir), Kahire, s. 397.

diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Taberî'nin kaydettiği bir rivayette ise Babek'in Matar adında bir dilencinin gayr-ı meşru çocuğu olduğu belirtilmektedir.¹³

Azerbaycan'da doğmuş ve Tebriz çevresinde çobanlık yaparak yetişmiştir. Maişetini süt ninelikle kazanan fakir, bir söylentiye göre kör bir ananın oğlu idi. Hurremîlerin lideri Cavidan, Babek'te gördüğü istidat üzerine O'nu yanına almıştır. Söylentiye göre, Cavidan'ın ölümü üzerine Babek, liderinden dul kalan kadında evlenmiş, kendisine aşık olan bu kadın, "Cavidan'ın ruhunun Babek'e geçtiğini" Hurremî taraftarlarına telkin ederek onun manevi otoritesini sağlamlaştırmıştır. Babek'in, başlangıçta efsanevi bir mahiyet gösteren hayatı 816'dan sonra açıkça bilinmektedir.¹⁴

BABEK İSYANININ BAŞLAMASI

Babek Hurremilerin başına geçtikten sonra isyan etmek için müsait bir zaman bekliyordu. Bu dönemlerde halife Emin ile kardeşi Me'mun arasında taht mücadelesi oluyordu. Bu mücadele Emin'in katledilmesiyle sonuçlandı. 816 yılında çıkan bu fırsattan yararlanan Babek, Hurremîlerin bulunduğu Bezz kalesi çevresindeki Müslüman ahaliye saldırmış, bunların mallarını yağma etmiş, bir çok insanı kılıçtan geçirmişti. Bu olay üzerine Müslümanlar yurtlarını terk ederek Maraga'ya çekilmişlerdi.

İsyanı haber alan halife Me'mun Yahya b. Muaz'ı Ermeniye valiliğine atayarak buradaki kuvvetlerini Babek üzerine sevk etmişti. Bundan sonra Babekliler ile halife Me'mun'un komutanları arasında bir çok çarpışmalar olmuş ve herhangi

¹³ Muhammed b. Cerir et-Taberî, (1901), **Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülûk III**, (nşr. M.J. de Gooje), Leiden, s. 1232.

¹⁴ **Taberî, III**, s. 1230.

bir başarı elde edemeyen Arap emir ve komutanlar büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmışlardı. 824 yılında Babek tarafından yapılan ani bir baskının neticesinde, Arap ordusunun önemli bir kısmı ezilmiş, Arap komutanı Muhammed b. Humayd et-Tusî de öldürülmüştü. Bu yenilgi yerli Ermeni başkanların, bunların arasında önemli bir mevkie sahip bulunan Sahl b. Sunbad'ın da Babek tarafına geçmesine yol açmıştı. Bundan sonra gönderilen Arap vali ve komutanların ihanetleri ve idaresizlikleri yüzünden 832'ye doğru durum daha da kötüleşmişti.

Diğer taraftan yeniden başlayan Bizans-Abbasi savaşı dolayısıyla Halife Me'mun büyük bir ordu kurarak ordusunun başında sefere çıkmış bulunduğundan bunu fırsat bilen Hurremîler İsfahan ve Fars illerine kadar yayılmışlardı. Bu sefer sırasında Me'mun Tarsus'ta hayatını kaybetti (833). Ölmeden önce Babek meselesi hakkında halefi Mu'tasım'a vasiyette bulundu. Bu vasiyet Babek hareketinin ne kadar önemli olduğunun bir delili sayılır. Ancak Abbasi Hilafetinin bu en kuvvetli döneminde bir bölge ihtilalinin müzminleşerek yirmi yıl sürebilmesini, Halife'nin bu isyanın bu denli büyüyebileceğine ihtimal vermemesi ile açıklayabiliriz.¹⁵

İSYANIN YAYILMASI

Mutasım halife olup Bağdat'a döndükten kısa bir süre sonra Cibal, Hemadan ve İsfahan'da kalabalık bir gurup Babek tarafına geçmeğe başladı. Belhi; *ne kadar yol kesici, soyguncu, ayrılıkçı ve Batıniyye taraftarı varsa hepsi Babek'e katılmıştı*¹⁶ demektedir. bunlar bölgede yağma ve çapulculuk yapıyorlardı. Horasan'dan gelen kervanları ve hac kabilelerine büyük zarar vermeye başlamışlardı. Onlar yaşlı-genç, kadın-çocuk demeden bir milyon kişiyi katlettiler.¹⁷ Ayaklanmanın

¹⁵ Osman Turan, (1970), "Babek", İ. A. II, İstanbul, s. 173.

¹⁶ Belhi, *El-Ahbaru't-Tval*, s. 297.

¹⁷ Hasan İbrahim Hasan, (1985), *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi II*, Kayhan Yay., İstanbul, s. 411-414.

hızlı bir şekilde yayılarak Bağdat'a yaklaşıyor olması bu isyanın devlet için ne büyük tehlike arz ettiğini göstermektedir. 833 yılında Halife, İshak b. İbrahim b. Mus'ab idaresinde bir orduyu yaklaşan isyancılar üzerine sevk etti. İshak adı geçen bölgelerdeki isyanlar kısa sürede bastırıldı. Ancak Babek isyanının kökünden halletmek için daha büyük ve muntazam bir ordu gerekiyordu.¹⁸

Babek bu sırada nüfuz sahasını Hemedan havalisine kadar genişletmişti. Arazinin dağlık olması Babek'e ulaşmayı zorlaştırıyordu. İsyancı kuvvetler bu havaliden geçecek ordu için büyük tehlike teşkil etmekteydi. Bu sefer için öncelikle ikmal yollarının emniyete alınması gerekiyordu. 835 yılında Ebu Said Muhammed b. Yusuf'un idaresindeki bir birlik Erdebil'e kadar olan yolun güvenli bir hale getirilmesi ile görevlendirildi. Ebu Said bu bölgelerdeki kaleleri tamir ve tahkim ettirdi. Bu kalelere yeterli miktarda asker yerleştirdi. Bu şekilde Erdebil'e kadar yolun emniyetini sağlayacak bir güvenlik kordonu oluşturdu.¹⁹

AFŞİN'İN İSYANI BASTIRMAKLA GÖREVLENDİRİLMESİ

Halife Mutasım, Babek isyanının kökünden halletmek üzere, asıl adı Heyzar b. Kavus olan Türk asıllı meşhur Abbasi komutanı Afşin'i bu görev için seçti. Halife'nin Afşin'i bu önemli göreve tercih etmesinin sebebi, O'nun daha önce Mısır ayaklanmasını bastırarak da ün kazanarak bu konudaki başarısını göstermiş olmasıydı. Afşin bu sırada Abbasi ordularının mağripte komutanlığını yapmaktaydı. Halife O'nu Mısır'dan getirterek Babek isyanını bastırmak işiyle görevlendirdi.²⁰

¹⁸ Taberi III, s. 1165.

¹⁹ Yıldız, "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", DGBİT III, s. 207.

²⁰ Osman Turan, (1970), "Babek", İ. A. II, İstanbul, s. 172.

Bu isyanı bastırması için O'na Azerbaycan, Ermeniye ve Cibali bölgelerinin umumi valiliğini verdi. Afşin, güçlü bir ordu hazırlayarak hemen yola çıktı. Erdebil'e kadar gerekli güvenlik tedbirleri önceden alındığı için rahatça daha kuzeyde olan Berzent'e kadar ilerledi. Berzend'e ulaştınca karargahını kurdu. Erdebil ile Berzent arasındaki kaleleri birlikleri ile takviye ederek hem ordunun ani bir baskına uğramasını engelledi hem de merkez ile olan irtibatını kolaylaştırmış oldu. Babek'in faaliyetlerini takip etmek üzere geniş bir casusluk teşkilatı kurdu. Burada sadece savaş hazırlıklarını tamamlamakla yetinmeyerek Babek'in casuslarını da kendi tarafına çekmeyi başardı.²¹

Afşin yaptığı bu faaliyetleri sonucu Babek'in yanlış bilgilere sahip olmasını sağlayarak onun planlarını da bozmaya muvaffak oldu. Bu yüzden Babek, Afşin'e takviye kuvvet olarak gönderilen Büyük Buğa komutasındaki Halife ordusunu gafil avlamak isterken, Afşin'in yaptığı şaşırtmaca ile kendisi pusuya düşürülerek feci bir bozguna uğratıldı. Bu bozgun üzerine Babek canını zor kurtararak Bezz'e kaçtı ve kış mevsimini burada geçirerek yeniden toparlanma fırsatını buldu.

Bahar gelince Afşin Büyük Boğa idaresindeki kuvvetleri Heştedsar üzerine gönderdi. Kendisi de emrindeki orduyla Bezz'e doğru ilerledi. Bezz şehrinin on iki km. yakınında bulunan Dervez mevkiinde karargah kurarak büyük bir taarruzun hazırlıklarını yapmaya başladı. Babek, Büyük Boğa'nın daha az bir kuvvetle ilerlediği haberini alınca onun üzerine ani bir hücumda bulunarak bu kuvvetleri bozguna uğrattı. Buradan etrafına topladığı kuvvetlerle Afşin üzerine saldırıya geçtiyse de, bu savaştan mağlubiyetle ayrılarak tekrar Bezz'e doğru çekilmek zorunda kaldı.

²¹ İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, (1985), **el-Kamil fi't-Tarih II**, (çev. Abdulkerim Özyıldırım), İstanbul, s. 317.

836 yıl› kış mevsimini Berzend'deki karargahında geçiren Afşin, Babek'i tamamen ortadan kaldırmak için Halife'den yeni kuvvetler istedi. Halife, ilk baharda Cafer b. Dinar ve İnak et-Türkî idaresinde yeni takviye kuvvetler ve levazım gönderdi. Nihayet Afşin hazırlıklar›n› tamamlayarak güçlü bir ordu ile Bezz'in yak›n›nda Aras nehri kıy›s›nda karargah›n› kurdu. Bu sırada Babek, Bizans imparatoru Theophilos'a bir mektup yazarak ona İslam ülkesine karşı ortak bir saldır› teklifinde bulundu. Ancak Theophilos'tan beklediği yanıtı alamadı.²²

837 yılının ilkbaharında Afşin Bezz şehrini tamamen kuşattı. Afşin ile Babek kuvvetleri arasında ormanlık bir vadi bulunuyordu. Afşin ani bir baskına uğramamak için birliklerini muhtelif gruplara ay›rarak etrafa nöbetçiler gönderdi. Hücum hazırlıklarını tamamlayan Afşin birliklerine umumi taarruz emrini verdi. Bu taarruz ile bozguna uğrayacağını anlayan Babek zaman kazanmak amacıyla bizzat halife'nin imzalayacağı bir emanname verildiği takdirde teslim olacağını vaat etti. Afşin, onun bu teklifini kabul etmeği düşünürken şehrin diğer tarafından hücumu gerçekleştiren Beşir et-Türki'nin kuvvetlerinin şehrin savunmasını kırıp Bezz'e girdikleri haberini aldı. Bunun üzerine bütün birliklere taarruz emrini verdi ve şehrin savunması tamamen kırıldı. Şehirde şiddetli sokak çarpışmaları oldu. Babek'in karargahı neftle ateşe verildi. Bu sırada karışıkların arasında Babek kaçmaya muvaffak oldu.²³

BABEK'İN YAKALANIP İDAM EDİLMESİ

İslam ordusunun Bezz'e girmesinden sonra, Hurremilerin pek çoğunu k›l›çtan geçirildi, şehir yak›lıp y›k›ld›, Babek'in kadın ve çocuklar› esir alınd›.

²² Bazı İslam kaynaklarında, bu sırada Bizans İmparatoru Theoplihus'un Tarsus'a kadar ilerlediğini ve Babek'e bir mektup yazarak onu destekleyeceğini söylediği belirtilmektedir.

²³ Yıldız, "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", **DGBİT III**, s. 208.

Babek bu saldırıdan beş adamı ile kaçarak canını kurtarmış ve Ermenistan taraflarına gitmişti. Afşin Azerbaycan ve Ermenistan vali ve reislerine mektup yazarak Babek'i yakalayıp kendisine teslim etmelerini emretti. Babek'i takip için beş yüz kişilik bir birliği onun arkasından gönderdi. Bu birlik O'nu bir süre sonra Ermeniyeye sınırlarında karşılaştıysa da, Babek yine onların önünden kaçıp kurtulmayı başardı. Daha sonra Babek, kardeşi Abdullah ile birlikte dağlarda dolaşırken onları bir köylü görüp tanıdı ve Arran hakimi Sehl b. Sunbat'a haber verdi. Sehl daha önceleri Babek tarafında iken onun yenilip kaçması üzerine kendi durumunu Halife nazarında düzeltmek üzere Babek'i yakalayıp teslim etmeyi düşündü. Babek'le irtibata geçerek önce, O'nu Bizans'a gitme fikrinden vazgeçirdi. Afşin'e Babek'in kendi yanında olduğunu gizlice haber verdi. Daha sonra Babek için bir av gezisi tertipleledi. Av gezisi sırasında onu gafil avlayarak Afşin'in gönderdiği birliğin O'nu yakalamasını sağladı. Sonra da Babek'i Afşin'e teslim edilmek üzere Berzent'e gönderdi. Afşin yirmi yıldır İslam dünyasının başına bela olan Babek'i 838 yılında yanına alarak Samarra'ya doğru yola çıktı.²⁴

Afşin 3 Ocak 838 günü büyük bir zafer alayı tertipleyerek Babek ile birlikte Samarra'ya girdi. Burada önce Halife'nin kardeşi Vasık ve devlet'in ileri gelenleri tarafından büyük bir merasimle karşılandı. Kendisine Halife tarafından hil'at giydirilerek çeşitli hediyeler verildi. Babek ise önce zamanın adetine uyularak bir Fil üzerinde Samarra sokaklarında gezdirildi.²⁵

Daha sonra Babek, halife Mutasım'ın de hazır bulunduğu bir idam sehpaının üzerine çıkartıldı. Halife'nin emri üzerine cellat tarafından önce elleri ve ayakları, ardından da başı kesilerek işkence ile öldürüldü. Daha sonra kesik başı tüm Azerbaycan ve Horasan şehirlerinde dolaştırılarak halka teşhir edildi. Cesedi ibret için Samarra'da uzun süre asılı bırakıldı. Babek cesur ve metanetli birisiydi, işkence

²⁴ Osman Turan, (1970), "*Babek*", İ. A. II, İstanbul, s. 172.

²⁵ Taberi III, s. 1229.

ile öldürüldüğü zaman, acısının belli olmaması ve yüzünün sararmasının korkuya yorumlanmaması için ilk kolu kesildiğinde kendi kanı ile yüzünü boyamıştı.²⁶ Babek'in ölümünden sonra, XI. yüzyıla kadar varlıklarını koruyan Hurremî taraftarlarının bir bölümü daha sonra Sünnî Müslüman oldu. Geriye kalanların ise büyük bir bölümü İsmailiye mezhebinin taraftarları arasına karışarak yok olup gittiler.

Babek, uzun süre devam eden mücadele hayatının da gösterdiği gibi iradeli, metin ve azimkar bir karaktere sahip bir şahsiyet olarak tarih sahnesinde iz bırakmıştır.

Bazı tarihçiler Babek'i komünizme benzer sosyal bir sistemin ilk temsilcilerinden biri olarak görürler.

Yine bir kısım tarihçiler de O'nu yabancı istilaya karşı ayaklanan halk tabakasının siyasî bir önderi olarak incelemişlerdir.

²⁶ Yıldız, "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", **DGBİT III**, s. 209.

KAYNAKÇA

- ed-Dineverî, Ahmed b. Davud; (1960), **el-Ahbaru't-T>val**, (neşreden; Abdülmümin Amir), Kahire.
- Hasan İbrahim, Hasan; (1985), **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi II**, Kayıhan Yay., İstanbul.
- İbnu'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed; (1985), **el-Kamil fi't-Tarih II**, (çev. Abdulkerim Özeydin), İstanbul.
- Margoliouth, D.S.; (1977), "*Hurremiye*", **İ. A. IV**, İstanbul.
- el- Makdisi, Mutahhar b. Tahir; (1919), **El-Bed' ve't-Tarih** (nşr. Clement Huart), Paris, **III, IV, VI**.
- el-Mesudi, Ali b. Hüseyin; (1877), **Mürûcu'z-Zeheb**, (nşr. Barbier de Meynard), Paris.
- Nizamülmülk; (2002), **Siyasetname**, (Hazırlayan, Osman Okçu), Timaş Yay., İstanbul.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem; (1963), **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Bayrak Yay., İstanbul.
- ; (2002), **Din Fenomenolojisi**, SDÜ yay. Isparta.
- et-Taberi, Muhammed b. Cerir; (1901), **Tarihu'r-Rusül ve'l-Mülûk III**, (nşr. M.J. de Gooje), Leiden.
- Turan, Osman; (1970), "*Babek*", **İ. A. II**, İstanbul.
- Yıldız, Dursun Hakk; (1991), "*Babek*", **DİA IV**, İstanbul.
- ; (1992), "*İlk Dönem Abbasi Halifeleri*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi III**, Çağ Yayınları, İstanbul.